

дальше існувати, то треба їх залишити й не ліквідувати насильно, хіба що виявилася б їх наглядна негосподарність і протидержавна діяльність. І ще одна цікава думка: відбудова приватної власності на землю й одиничних господарств вимагатиме далекойдучої матеріальної допомоги держави. Тому мусять повстати відповідні державні кредитні земельні банки, які допомогли б загосподаритися поодиноким хліборобам⁴. Як бачимо, дуже слушні слова і поради, які корисні і для сьогодення. Звінайню, ці прагнення, як і багато інших, П.Скоропадському не вдалося реалізувати.

Детально зупиняємося на цьому питанні тому, що воно досить актуальне і сьогодні. В цілому ж у тій політиці, яку проводив П.Скоропадський, багато повчального не лише з позитивного досвіду, а й **уроків з тих прорахунків**, які він допускав, а, скоріше, змушений був допускати в тій конкретній обстановці. Сам П.Скоропадський неодноразово визнавав і говорив про свої допущені і змушені прорахунки, чи невірні дії. «Одна з головних моїх помилок, — писав він у «Спогадах», — викликана тим, що моя поява на посту гетьмана відбулася зовсім не планомірно, а майже раптово для мене самого;

адже перед тим як взяти владу в руки, я не мав людей, які поділяли б мої переконання, які довіряли б мені, а я їм цілковито. Це трапилось тому, що я сам не йшов свідомо до Гетьманства, до якого мене винудили події, що швидко розвивалися»⁵. Це шире і вірне визначення П.Скоропадського, і його треба б також враховувати.

Зокрема, він неодноразово пише про те, що його постійно «мучила відсутність біля нього підготовлених людей, здібних зайняти міністерські пости»⁶, які б відповідали і за професійними, і за чисто людськими якостями цим посадам. Питання проблеми кадрів, до якого він ставився дуже відповідально, надзвичайно повчальне. «На моїй душі є, мабуть, кілька промахів, — пише він, — так, у міністерствах знаходилися часто начальники, які до українців, ділових і чесних людей, ставились з відкритою антипатією, а разом з тим ці начальники були потрібні, тому що вони знали техніку справи»⁷. Це, до речі, і пояснення т. зв. його антиукраїнізму, в чому його дехто звинувачував. А хіба ця дилема не існує у нас і зараз?

Політику гетьманської держави можна більш-менш вірно оцінювати лише з врахуванням таких конкретних умов, в яких вона мусила діяти. А дійсність була така, що, не маючи достатніх військових сил, вона не могла одночасно вести боротьбу і проти внутрішніх, і проти зовнішніх ворогів і змушена була лавірувати у виборі союзників. Звідси і його лавірування між Німеччиною і Росією.

Якщо уважно читати «Спогади» П.Скоропадського й інші джерела, то не важко переконатися, що не якась особлива прихильність його до Росії чи німців, а конкретна необхідність тих часів у тій складній ситуації змушувало його йти на тимчасове співробітництво то з одною, то з іншою силою, щоб досягти мети — утвердження Української незалежної держави. В цьому лавіруванні він, безперечно, допускав і прорахунки, уроки з яких також повчальні і для сьогодення. А вже і сучасним нашим керівникам держави доводиться певним чином вести наші державні кораблі між «Січлюю і Харібною» і лавірувати між партнерами і союзниками. І досвід минулого, як позитивний, так і інший, може бути в цьому в нагоді, якщо його розумно використовувати. А з досвіду гетьманату Скоропадського, справді, є що використовувати і враховувати. Головне ж, що в його короткій, але насиченій державотворчій діяльності **провідним і переважającym** було те, що і тоді, і зараз сприяє і розбудові, і утвердженню нашої незалежної держави. І за це ми, його нащадки, мусимо його шанувати і віддавати йому належне.

⁴ Павло Скоропадський. Спогади. — Київ-Філадельфія, 1995. — С. 143-146.

⁵ Дня: Микола Пасіка. Земельна справа в Українській державі // За свідченнями наші — Львів, 1938. (Друге видання: Нью-Йорк, 1955. С. 99).

⁶ Там само. — С. 100.

⁴ Там само.

⁵ П.Скоропадський. Спогади. — С. 130.

⁶ Там само. — С. 149.

⁷ Там само. — С. 159.

Георгій Папакін

Павло Скоропадський: постать на тлі епохи

Думаю, що повним трюїзмом, але дуже необхідним, є констатація того факту, що історія є політикою, перегорнуто у минуле. Як би ми не хотіли абстрагувати наші уявлення про минувшину від злосудного сьогодення, але воно знов і знов нагадує про себе, нав'язуючи певні оцінки, створюючи свою шкалу сприйняття історичних подій.

Тому завдання історика не може вбачатися у повному відході від сучасності, а, навпаки, полягає в досконалому вивченні подій минулого та аналізі їх з урахуванням того історичного досвіду, що його накопичено за весь минулий період.

Цей досвід однозначно вчить, що немає вигідних чи незручних відтінків історичного шляху. Неможливо зосереджуватися лише на сплесках національної пасіонарності, адже, за Гегелем, кріт історії робить свою справу навіть тоді, коли ми не бажаємо її бачити, у «пропащі часи» (за М. Драгомановим).

Здобуття нашою державою повної політичної незалежності, вдріг протягом поточного сторіччя, дуже логічно привернуло суспільну увагу до першого акту визвольних змагань ХХ віку — створення і діяльності Української Центральної Ради, проголошення Української Народної Республіки. Але слід врахувати, що Центральна Рада мала лише рік історичного життя. І ми, вже вдріг відсвяткувавши її ювілей, фактично, так і не змогли посунути наш задекла-

рований інтерес до історії новітньої української державності далі 1918 р., зупиняючись головним чином на IV Уні-версалі Центральної Ради. Провівши з надзвичайними урочистостями вже другий ювілей М.С.Грушевського, ми наді-ялися його неіснуючим на той час титулом Президента, але забули, що на цьому його зоряний час було вичерпано. Вже наприкінці квітня 1918 р. Грушевський практично залишає велику політичну арену, втративши майже усіх своїх прихильників.

Ми боїмося подивитися правді у вічі, сказати собі, що до квітня 1918 р. державотворчий потенціал як самої Цен-тральної Ради, так і більшості її лідерів було вичерпано практично до кінця. Логіка історичного процесу, саме пи-тання подальшого існування молодого держави вимагали таких кроків, на які вони виявилися нездатними. Історія світових революцій переконливо свідчить, що не може бути революційних парламентів, які б здійснювали свою за-конотворчу роботу протягом всіх її етапів. Як правило, той, хто стояв біля коліс революції, виявлявся вже несп-робишим та, більше того, шкідливим її пестуном.

Оже, розвиток внутрішніх політичних подій, сама логіка нашої історії, а не закордонні чинники, як це прийнято і досі писати, призвели до різкого повороту в долі нашої країни. Прискорений рух, якщо не словзання, молодого укра-їнської держави у лівому напрямку, її поспішна соціалізація, а, правильніше, більшовизація, були зупинені на вимо-гу впливової й чисельної частини суспільства, якій було що втрачати внаслідок соціальних експериментів і яку вперто не хотіли бачити провідники Центральної Ради.

Скуштувавши російської більшовицької практики, обпалившись на анархії та розкладницьких тенденціях, зля-кавшись нищення усіх моральних норм, стимульованих з тієї ж червоної Москви, упевнившись у нездатності та не-бажанні лідерів українських соціалістичних партій протистояти такій руйнівній навалі із північного сходу, ця влас-ницька частина національного суспільства, яке тільки-но почало формуватися на території України з різноетнічних представників промислового та землевласницького класів, спробувала перебрати владу на себе.

Лідером, уособленням і провідником цієї власницької верстви, яка значно постраждала в ході експропріаційної революції есеро-більшовицького кшталту, став професійний військовий, на той час — корпусний отаман війська УНР у відставці, колишній генерал-лейтенант російської імператорської армії, генеральний отаман Українського вільного козацтва, обраний на його з'їзді у Чигирині, керівник «Народної громади» Павло Петрович Скоропадський.

Відтоді ось вже 80 років ця постать перебуває під перехрестним вогнем істориків, публіцистів, літераторів різних політичних таборів. Здається, існує лише один факт, який не викликає суперечок. Це походження гетьмана зі званої в українській історії родини, котра з честю служила своїй батьківщині у битвах та на адміністративних посадах, була причетна до усіх історичних подій XVII — XIX ст. Генеалогії Скоропадських присвятили свої дослідження В.Л.Мод-залевський, який протягом 8 років (1909 — 1917) збирав архівні документи про цю гетьмансько-старшинську роди-ну, та на той час молодий львівський студент, О.Прицак, котрий 1938 р. за сприяння самого гетьмана написав свою розвідку «Рід Скоропадських»¹.

Як нам здається, саме на такому підґрунті — правдивих архівних документах — тільки і можливо побудувати наше уявлення про будь-яку історичну постать. Лише прагнення до історичної правди є найголовнішим чинником засвоєння історичного досвіду. Без цього ми приречені сліпо повторювати одні й ті ж помилки, блукати у безкінеч-них лабіринтах історії та шаптовкуватись на сліди своїх попередників. У цьому її відмінність від історичних легенд та міфів, якими живиться уявлення про минуле пересічного обивателя, і які є значно красивішими, привабливіши-ми для нього. Але час не стоїть на місці. XIX століття народило велику кількість історичних легенд (прикладом наполеонівську у Франції, національну у Польщі, Чехії); XX ст. зазнало втручання в історичний процес багатьох ав-торитарних постатей та існування надзвичайно великої кількості історичних міфів. Проте напередодні XXI ст. вже не годиться іштучно надихати петлюрівську, грушевськівську, бандерівську, мельниківську чи будь-яку іншу легенду нашої історії.

Але так само нежиттєздатною і нежиттєдайною є легенда роду Скоропадських, створенню якої присвятив останні 10 років свого життя видатний історик і мислитель В.Липинський. Крах її, безперечно, прискорив смерть цієї над-звичайно талановитої людини. Він віддався обґрунтуванню цієї легенди з фанатизмом релігійного діяча і надмірною долею містицизму. І хоча такий містицизм у великій справі, на думку самого гетьмана, є необхідним, але зіткнення з «реальними політиками», які були не містиками, а лише діячами гетьманського табору, змусили Липинського перед- смертю оголосити створений ним рух розпущеним. Як виявилось, реального Скоропадського не могла влаштувати лише номінальна роль живого прапора, уособлення гетьманської легенди.

Легенди та міфи супроводжували останнього українського гетьмана протягом усього життя; побутують вони і сьогодні, шоразу переходячи з одного дослідження в інше. Вони переконливо свідчать про значення, набуте цією постаттю, і фактичну нерозробленість джерельної бази із зазначеного питання.

Але жодного справжнього історика вони не можуть влаштувати, оскільки створюють примітивізовані уявлення про історичну особу. Їм притаманні однолінійність, вип'ячування певних рис характеру або ж фактів; вони не здатні змалювати людину в історичному контексті.

Надто це проявляється у спробах історичної характеристики Павла Скоропадського, життя якого вочевидь розпа-дається на кілька відтинків, досить суперечливих і практично не пов'язаних між собою. Приблизники механістичних поглядів пояснюють все дуже просто: він приховував своє справжнє обличчя — монархіста, поміщика, царського генерала та германофіла². Складніша позиція істориків гетьманського напрямку. Не досягаючи внутрішніх зв'язків між першим, другим, а особливо третім періодами життя П.Скоропадського, вони змушені скоромовкою передавати його біографію до осені 1917 р., не уникнувши й прямих фальшивок³. Вони, власне, і не спромоглися показати ідей- ну еволюцію гетьмана інакше, ніж зробив М.Тимофіїв у 30-х роках: «Скоропадського привів до гетьманства вро-

даний інстинкт, більше як якісь теоретичні міркування, і цей самий інстинкт тримає його при українстві в той час, коли здається — все пропало, все розвалено і коли логічного плану для зміни ситуації не видно»⁴.

Проте будувати будь-які серйозні наукові висновки на такому хиткому ґрунті, і виводити причину усіх дій та ідейну еволюцію П.Скоропадського лише з «вродженого інстинкту», на нашу думку, просто неможливо. Справжній історик, пояснюючи дії історичної особи, намагається отримати якнайбільше інформації про те, як ця особа оцінювала своє об'єктивне становище, так само, як і відомості про те, чого вона намагалася досягти, здійснюючи той або інший вчинок, тобто з'ясувати її цілі, плани та мотиви. Розуміння дій виникає в історика лише тоді, коли він встановлює доцільність вчинків цієї людини у світлі її власних уявлень і планів.

Виходячи з цього, найскладнішим завданням уявляється неупереджене ставлення до Скоропадського як до дійової особи історії, науково-критичний аналіз тієї інформації про нього та його вчинки, що накопичилися в архівних документах, свідченнях тогочасної преси, мемуарах сучасників — політичних ворогів, прибічників або ж друзів і, врешті, історичних досліджень про нього та його зоряний час, яких вже нараховується кілька десятків.

На відміну від них, а також більшості доповідей нашої конференції, дозвольте поставити питання трохи інакше. Увагу хочу зосередити не на національно-державній темі, тобто — гетьман і гетьманат 1918 р. у контексті визвольних змагань 1917-1921 рр. Про гетьмана Павла Скоропадського — вже сказано досить багато, і, здається, ця постать охоплена з усіх можливих точок зору. Але практично нічого не сказано про Павла Петровича Скоропадського, людину епохи великого соціального розламу, яка пройшла величезний політичний шлях, пережила докорінну ідейну еволюцію. Таких досліджень майже не існує. Саме про це хочеться поговорити, причому висвітлити постать Скоропадського на тлі епохи великих соціальних змін намагатимемося без зайвої у науковому дослідженні ідеологізації або ідеалізації, відмовившись від застарілих підходів, штампів, ідеологем.

На жаль, саме вони утруднюють працю дослідника. В уявленнях переважної більшості сім з половиною місяців існування Української Держави характеризуються не системою понять, а певним власним іменем: «Гетьманщина». Це ніби знімає необхідність конкретизації чи описування, а викликає у пам'яті заявлений набір ідеологем на кшталт: «поміщицька диктатура», «реставрація монархії», «лялька в руках німців». Треба сказати, що останнім часом щодо цього періоду в обіг пушено і нове словіце — «маріократія», тобто авторитарна влада маріонеткового діяча.

Причому практично не вплинула на ставлення до Української Держави відмова від комуністичного катехізису, зміщення ідеологічних пріоритетів у націодержавницький бік.

На наше переконання, причини цього полягають у некритичному опрацюванні численних спогадів сучасників та очевидців новішого гетьманату, які про цей період української історії залишили багато дружованих та ще невидрукованих праць. Їх неможливо навіть перерахувати, лише розмістити за ідеологічною ознакою.

Найчисельніша група — це мемуари противників гетьмана як з українського національного, так і російського шовіністичного таборів. Переважна більшість цих мемуаристів була особисто знайома із Скоропадським, але це лише негативно вплинуло на об'єктивність їх спогадів. Причому у цій групі, незважаючи на діаметральну різницю у переконаннях, автори змальовують майже однаковий портрет керівника Української Держави: хворобливого честолюбця, який випадково потрапив до керма держави, не маючи для цього жодних здібностей. Україна для нього — лише сходинка до трону (чи на київських кручах, чи, можливо, навіть на московських пагорбах). Великоросійську частину таких мемуарів практично повністю і дуже вміло використав С.Доленга у своїй памфлетовій праці⁵. Українська частина по-праву відкривається творами В.Винниченка («Відродження наші», шоденники), П.Христюка, Г.Наш (Н.Григорієва) та ін.⁶ Але ті, хто використовує зневажливо-сатиричну характеристику з цих праць, забувають про такий вагомий факт. Як і твір С.Доленги, книги В.Винниченка, П.Христюка були вочевидь замовними. Якщо не в прямому сенсі, тобто за них не платили гроші противники Скоропадського, то у переносному — однозначно. І Винниченко, і Христюк своїми працями намагались реабілітувати себе перед Радянською владою, прокласти якусь стежку до розуміння з нею, довести свою ворожість до гетьмана — адже він завжди залишався найбільшим ворогом більшовиків та великоросів. Так само і поява праці С.Доленги дивовижно співпала з пиком активності польських спецслужб проти гетьманців на території Польської держави. В умовах польсько-німецької конфронтації офіційні кола Польщі робили усе можливе, щоб знешкодити вплив цього руху, який вони вважали пронимецьким.

Характерна деталь: серед товаришів Скоропадського по Пажеському корпусу, Кавалергарському полку були й німці, молдавани, азербайджанці, іранці, поляки, фіни. Дехто з них згодом відіграв значну роль в історії своєї країни (достатньо лише назвати майбутнього фінського маршала К.Г.Е.Маннергейма), але чомусь жодного з них сучасники не ганьбили росіянином, російським генералом. Лише українець бог зна в якому коліні Скоропадський змальовується людиною «російської культури» — як за поглядами, так і за вдачею. Але так само не дуже переконливо, як на наш погляд, є спроба визначення його «людиною двох культур — української та російської; патріотом і Росії, і України»⁷.

Як нам здається, насправді Павло Скоропадський, так само як його брат Михайло, батько Петро та дід Іван Михайлович, тітка Єлизавета, були представниками унікального і анахронічного у другій половині XIX — початку XX ст. національно-культурного типу української еліти. Вони спромоглися дивним чином зберегти той «протонаціоналізм», що був притаманний більшості української старшини наприкінці XVIII ст., коли розпочався процес її складного входження до імперського правлячого прошарку. Тоді українська історія, культура, мова використовувалися місцевою елітою для того, щоб довести свою рівність з російським дворянством.

Але, якщо більшість українських історичних родів у XIX ст. вже позбулися цієї утилітарної потреби, отже перейшли від «протонаціоналізму» або до «общеруського», або до «національного самоусвідомлення» (за термінологією поч. XX ст. — «мазепінці» та «боуданівці»), то родина, яка виколисала майбутнього гетьмана, залишилася на старих позиціях. Це не було притаманно всьому родові Скоропадських — адже троюрідний брат Павла і ровесник, теж чер-

нігітський дідич Георгій Васильович Скоропадський, прикладом, був активним діячем російської партії октябристів, депутатом ІV державної думи, де з його ім'ям був пов'язаний гучний антиукраїнський скандал: з думської трибуни як нащадок гетьмана він заперечував існування української мови та української нації. Родина Павла Скоропадського, навпаки, по можливості трималась старих звичаїв і не скористалась наявними можливостями придворної кар'єри, інтеграції до петербурзько-московської еліти. Уся активність Івана Михайловича та його сина Петра, доньки Єлизавети проходила на місцевій громадській та благодійній ниві, де вони не досягли високих державних рангів, але залишили по собі добру пам'ять.

Павло Скоропадський цілком сприйняв ці життєві принципи від діда, який мав надзвичайний вплив на формування особистості майбутнього гетьмана. Його життя склалося інакше, він присвятив себе імперській військовій службі. Але достатньо прочитати його листи матері чи брату, щоб вочевидь запевнитися, де було його серце: він називає Петербург «проклятим, скучним, холодним», а Україну — «милою, чудною, благословеною», яку не здатні замінити йому «ніякі Відні». Правда, він вживає для визначення своєї батьківщини слово «Малоросія», але не вкладає у нього будь-якого зневажливого змісту. Для нього, як і для його батьків, — це старовинна назва країни його народження, а сам він — «малоросіянин знатного походження».

Це «малоросійське походження» було предметом його гордоців, і Скоропадський, перебуваючи серед петербурзько-московської еліти, ніколи не забував про нього і вважав, що це вигідно відрізняє його родину від усіх інших зросійщених українських родів, яких достатньо було в Петербурзі. Дуже яскраво це було продемонстровано в одруженні Павла Скоропадського з однією з найближчих наречених петербурзького вищого світу — Александрою Петрівною Дурново, до речі, теж напівукраїнкою (її мати походила з роду князів Кочубеїв). Батько її, гофмейстер і генерал-ад'ютант царя, брат міністра внутрішніх справ, був одним з найбагатших людей у Петербурзі. Хоча обом молодяткам довелося прикласти чимало зусиль, щоб нарешті одружитися, Скоропадський не вважав згоду батька нареченою за якусь ласку. Він писав брату напередодні омріяного весілля: «... Ти абсолютно неправий, припускаючи, що я нібито виходжу з родини, порядна людина з такої родини, як наша, не виходить, а вводить туди свою дружину, котра, якщо вона кохає (у чому я в даному випадку на маю сумнівів), поділяє усі переконання і моральні поняття родини чоловіка...»

Тобі відоме моє ставлення до Дурнових, і тобі відомо, наскільки ми всі самолюбні...»⁸

Як нам здається, це самолюбство було не тільки особистим, а родинно-національним. В Павлі Скоропадському не просто поєднувались загальноправославний менталітет (він вважав себе за походженням не нижчим за будь-який російський знатний рід) з українським самоусвідомленням та самовизначенням. Це було щось органічне, цілісний сплав, в якому знаходилося місце і російському царю як вищому суверену України згідно Переяславської угоди, і українським гетьманам, причому не лише Івану Скоропадському, але й Івану Мазепі, ненависному для кожного росіянина та малороса-«богданівця». Із зреченням російського імператора така цілісність була порушена.

Це підтверджується спогадами начальника штаба гетьмана, ген. Стелецького, який наводив такі думки П. Скоропадського: «Він абсолютно широко зізнався, що у Петербурзі йому була незрозуміла можливість відділення України (Малоросії) від Росії...»

Тільки після зречення государя, якого він дуже поважав, і коли Тимчасовий уряд оголосив, що кожна народність та навіть окрема область має обрати собі керівника, він ближче познайомився із своєю Батьківщиною. [...] Тільки тепер йому, Скоропадському, зрозуміло, яку штучну ворожість чиновництво посягло між хохлом і москалем.

Але все це, казав Скоропадський, навіть якщо він це знав і раніше, як знає це зараз, не дало б йому права на проголошення гетьманства, якщо б був у Росії імператор. Тепер, коли зник цей єдиний зв'язок, коли долею російських народів оволоділи якісь різночинці, він вважає себе більш ніж управи, і за своїм станом, і за походженням, взяття участь у долі Батьківщини»⁹.

Проте очевидно, що на той час над Скоропадським не могли не тяжіти більш ніж два століття «малоросійської» історії України та його роду. Тому всі думки гетьмана щодо можливого майбутнього батьківщини нерозривно були пов'язані з майбутньою Росією. Це є одним з найголовніших пунктів звинувачень П. Скоропадського. Противники викривали його національне зрадлиство; деякі тимчасові союзники звинувачували у короткозорості. Слід підкреслити, що зараз, після виходу у світ «Спогадів» Скоропадського, написаних 1919 р., таких звинувачень побільшало. Один з авторів рецензії на це видання В. Пономарьов навіть назвав Скоропадського «останнім малоросійським гетьманом»¹⁰. З цим можна було б погодитись, з огляду на те, що гетьман виступав репрезентантом саме старозавітної «малоросійської» ідеології. Але слід поміркувати над тим, чи не виявився він набагато далекогляднішим, ніж усі ці противники та союзники. Ніхто з українських діячів краще за Скоропадського не знав думок та настроїв великоросійської еліти, а також внутрішніх потенціалів Росії. Тому він був абсолютно впевнений у неминучому її відродженні як великої держави, що відіграє значну роль у долі усєї Східної Європи, а також і в долі України. Тому його запевнення було забезпечити заздалегідь добросусідські україно-російські стосунки. Реалізувати її гетьман намагався шляхом допомоги тим великоросійським політичним силам, представників яких знав особисто і з якими мріяв домовитися про гідну роль України у новому східноєвропейському геополітичному просторі. Він сподівався на елементарну вдячність великоруських консерваторів, які після тієї значної допомоги, що Українська Держава надавала їм і в матеріальному, і в політичному, і суто військовому обширі, мали поставитись до неї з повагою. І не вина гетьмана, що сили, на які він розраховував, виявилися настільки недалекоглядними і негнучкими, що і в 1937 р. устами А. Денкіна вперто твердили: «ніколи, звичайно, ніколи ніяка Росія — реакційна чи демократична, республіканська чи авторитарна — не допустить відторгнення України». А такий аналітик, як А. фон Лямпе, котрий у 20-х роках визнавав недолугість ставлення білих до національного руху і писав, що «українців гетьмана треба було визнати», волав у пустелі...»¹¹

Те, що П.Скоропадський мав тверезий політичний розрахунок, на жаль, незрозумілий сучасникам, свідчить і досвід його друга та однополчанина, К.Г.Маннергейма, військового вождя Фінляндії, який у 1918-1919 рр. просто марив про похід на Петроград. Хід його думок був такий самий: Фінляндія зіграє провідну роль у відновленні ладу в Росії, і та, почувавши велику вдячність, погодиться на визнання незалежності нової держави. За своєю військовою операцією фіни б мали назавжди приязного сусіда на півдні, і були б позбавлені ще двох російсько-фінських війн¹⁴.

Не можна переписувати історію, але можна собі уявити, якою була б зараз геополітична карта Східної Європи, якби здійснилися плани двох друзів та найвпливовіших лідерів України та Фінляндії, і у 1918 р. Петроград був би завойований російсько-фінськими, а Москва — російсько-українськими військами, для чого було достатньо об'єктивних чинників. Наша мета в іншому — продемонструвати, що такі думки гетьмана базувались на тверезому далекоглядному розрахунку, а не на його «малоросійських» ілюзіях.

Таким само тверезим політиком П.Скоропадський проявив себе і в ставленні до найголовнішого чинника усіх подій 1918 р. в Україні — присутності німецької військової сили, і взагалі у ставленні до німців.

Він не був і не міг бути германофілом, хоча саме це йому приписують деякі з сучасних авторів, знайшовши, на їх погляд, незаперечний аргумент — народження у Німеччині (на курорті Вісбаден) і перебування там протягом перших 5 років життя. Але цей тривалий відрив від батьківщини, який, до речі, не був безперервним, викликаний об'єктивними причинами: важкою хворобою старшого брата Михайла. Після його тимчасового одужання родина вже ніколи не виїздила так надовго за кордон, в тому числі і через фінансову неможливість.

Німецька мова не належала до числа улюблених мов маленького Павла: значно краще він володів французькою та англійською, так само під час закордонних поїздок він залюбки жив у Франції, Італії, Англії, Швейцарії, і значно рідше — у Німеччині (хоча і відвідав австрійський Тіроль, Баварію, Дрезден та Берлін на початку ХХ ст.). Тому мабуть, правдивим є його твердження: «Я не знав нікого ні серед німецьких політиків, ні серед військових і бюрократичних верхів». Правда, існує версія про знайомство майбутнього гетьмана з графом Альвенслебеном, представником німецького імператора при штабі фельдмаршала фон Ейхгорна, котрий довгий час працював у німецькому посольстві у Петербурзі. І вже абсолютною нісенітницею є чутки про родинний зв'язок Ейхгорна та Скоропадського (нібито вони були одружені на сестрах).

Тому дійсне ставлення гетьмана до німців було скоріше негативним, адже з серпня 1914 р. він воював з ними на фронті. Ще на початку 1918 р. Скоропадський хотів домовитися з представниками Франції про спільну боротьбу проти більшовиків та німців, і не схвалював початку мирних переговорів з Центральними державами. Так само негативно сприйняв він пропозицію І.Полтавця-Остриниці, тоді наказного отамана Вільних козаків, взяти участь у спільних з німцями військових операціях із звільнення Києва.

Але життя підштовхувало П.Скоропадського, вимагаючи від нього остаточного визначення своєї позиції. Як це не важко, а німців як реальну і найбільш визначальну силу треба було врахувати при опрацюванні майбутніх політичних комбінацій. Запрошені як союзники, вони стали справжніми господарями України при безсилій Центральній Раді.

Майбутній гетьман враховував німецький чинник, але жодною мірою не базував на ньому своїх планів. Підписавши ним напередодні перевороту зобов'язання, продиктоване ген. Гренером, якщо воно дійсно існувало, не містило інших умов, ніж Берестейська угода та заходи щодо її виконання. Фактично не було ніякого сприяння з боку головної німецької штаб-квартири і самому фактові перевороту — лише доброзичливий нейтралітет. Більш того, певні дії німців — арешти у Центральній Раді 28 квітня 1918 р., розбрюєння січових стрільців вже після перевороту, слід вважати провокацією, а не підтримкою. Сюди ж можна віднести і звернення українських соціалістичних партій після перевороту до того ж Гренера, що дозволяло йому розігрувати роль впливового посередника й дуже драгувало гетьмана.

Незважаючи на широко відому і цитовану заяву німецького посла фон Мумма стосовно «ляльки у наших руках», насправді німці не мали вирішального впливу на формування уряду Української Держави. Вони хотіли бачити там більше есефів і, навпаки, не бажали призначення Д.Дорошенка — але він врешті став міністром, а інші соціалістично-федералісти не увійшли до уряду. З перших же днів його роботи україно-німецькі стосунки стали сферою міждержавних заходів, а не конспіративно-терористичних, як за часів Центральної Ради.

Гетьман, який відіграв провідну роль у проведенні зовнішньої політики Української Держави, напрочуд вміло використовував наявні розбіжності між Німеччиною та Австро-Угорщиною, між військовими й дипломатами, нарешті, між Берліном і місцевими німецькими представниками. Найвищим досягненням його дипломатії став державний візит до Німеччини у вересні 1918 р., коли він виступив як гідний керівник незалежної дружньої держави, мав дуже плідні контакти з кайзером Вільгельмом, урядом, Генеральним штабом, промисловими колами. Йому вдалося вирвати згоду на формування української армії, піднести свій престиж в очах німецьких дипломатів та військових. Достатньо сказати, що той самий ген. Гренер, який розробляв план прямої окупації України, перетворився на справжнього друга українців, довгі роки очолював Український науковий Інститут у Берліні, і до кінця життя залишився особистим приятелем П.Скоропадського.

Очевидно, слід порівняти умови німецької присутності в Україні та в інших нових державах, що виникли на окраїнах колишньої Російської імперії. Адже у 1918 р. німецькі війська увійшли ще до Фінляндії, Литви, Латвії, Естонії та Білорусії. Німці проголошували, що їх війська залишаться там доти, доки громадська безпека не буде забезпечена власними інституціями держави і доки не буде встановлений державний лад. Оплата за німецьку допомогу стали угоди про співробітництво з німецькою імперією, значно важчі у політичному сенсі, ніж Берестейський мир. Суттєві зміни очікували і державний устрій цих країн. Вони всі мали стати монархіями і запросити на престолі німецьких принців: Фрідріха Карла Гессенського — до Фінляндії, Карла фон Ураха — у Балтію та Білорусію. Остаточному здійсненню цих планів завалила поразка Німеччини у світовій війні.

Ця поразка змусила й гетьмана вжити заходів щодо налагодження контактів з переможним табором Антанти. Безпрецедентний дипломатичний десант вже був підготовлений до виїзду у нейтральні країни, а також до США, Франції, Англії, в Яси на міжнародну конференцію, де вирішувалася доля Росії та оточуючих її держав. Міністр закордонних справ Д.Дорошенко у той само час у Берліні домовлявся про те, що акції України не будуть гальмуватись німцями. І не вина гетьмана, що та ж Франція, яка на початку 1918 р. разом з Великою Британією нібито визнала Україну, а протягом усього гетьманату через масонські канали, зокрема, секретаря гетьмана С.Моркотуна була в курсі справжньої симпатії керівника держави, спочатку вимагала від нього проголошення союзу з Росією, а потім не надала йому належної підтримки. Адже уряд Української Держави був настільки впевнений у цій підтримці, що навіть виділив гроші на розміщення французьких військ в Одесі.

Певно, що такі заходи будувалися на підставі розрахунків, тверезої оцінки ситуації. Адже саме вони були притаманні гетьману протягом усього свідомого життя, в усіх сферах його діяльності. Ніколи він не був авантюристом, і не розпочинав жодної справи без її всебічного обдумування. Це стосувалося господарських справ у мастках: раніш ніж закласти підприємство із розробки порцелянової глини у Полошках, з якої згодом вироблялась значна частина відомої російської кузнєцької порцеляни, він їздив до Англії, вивчав там справу розробки глиняних копалень ретельно випробував свої сорти глини, запросив до Полошок фахівця, і лише після того заклав своє підприємство. Так само серйозно підходив він і до пошуків керуючих мастками, добору вихователів для дітей.

Ще більша відповідальність відрізняла гетьмана у прийнятті рішень, які зачіпали інтереси багатьох людей. Це дуже рано помітили в армії, доручивши зовсім молодому корнету надзвичайно відповідальну посаду полкового ад'ютанта. Усі одноплечники та підлеглі згадували Скоропадського як турботливого командира, який вмів внести у замкнутий військовий колектив дух співробітництва.

Тому всі доленосні рішення давалися йому важко, після тривалих коливань, коли він запевняв себе, що іншого шляху немає чи, ще гірше, інший шлях означатиме легководність, бажання позбутися відповідальності перед іншими. Саме цим пояснюються його коливання у справі початку українізації корпусу, яких не розуміє абсолютна більшість дослідників. Коли Скоропадський впевнився, що це єдиний шлях рятунку тієї значної частини військової сили, що знаходилась в його руках, від розкладу та нищення — він енергійно взявся за справу і за півтора місяці мав блискучий результат — 60 тис. українізованих вояків.

Так було і під час історичного вибору між виходом корпусу на позиції та початком боротьби з усією 7-ю армією чи навіть Південно-Західним фронтом. Він вагався досить довго, але прийняв єдине правильне рішення, подовжив тим самим життя Української Центральної Ради ще на кілька місяців.

Але найбільш драматичний вибір був здійснений у квітні 1918 р. у своїх спогадах Скоропадський пише, що в нього не було особистих цілей, а якщо б і були, то він усвідомлював, що задоволення дрібного самолюбства не компенсує усієї цієї бурі, яка здійснюється у суспільстві після перевороту. Його цілі були іншими: «Я все більше і більше упевнювався, що якщо я не зроблю перевороту зараз, у мене завжди буде відчуття, що я людина, яка заради свого власного спокою втратила можливість врятувати країну, що я боязка й безвольна людина. Я не мав сумнівів у користі перевороту, навіть якщо б новий уряд і не міг би довго утриматися. Я вважав, що напрям, взятий мною, і та творча сила й робота, що я збираюся провести, само по собі дало поштовх до порядку, тимчасову передишку, яка б, безсумнівно, відновила б порядок і дала б сили для нової боротьби»⁹.

І хоча «не все сталося, як бажалося», і гетьманат не виявився міцною державною структурою, — надто різними були цілі його засновників, а іноземна допомога зіграла негативну роль, «свідоме українство» думало більше про задоволення власних амбіцій, ніж про державні інтереси, але зусиллями гетьмана була вписана гідна сторінка в історію українського державотворення. Великий державник В.Липинський, навіть після свого розриву з гетьманським рухом, згадував про 1918 рік: «Але в цій році, що помер на віки, повний гріхів і помилок, було і вічне і безсмертне. Було хотіння Української Держави, що прокинулось стихійно серед всіх шарів і класів українського громадянства. Був початок відродження органічної структури цього громадянства, як шляхом відродження спільної державної традиції, так і шляхом міжкласового зближення, появились перші проблески почуття політичної спільності між всіма, хто живе на Українській Землі — спільного патріотизму замість ріжних націоналізмів — без чого не буває держав»¹⁰.

Ще один великий вибір стояв перед гетьманом вже на еміграції, коли він мав повне право, відчувши на собі невдячність політиків і дошкульні удари долі, залишитися приватною особою і жити на утримання німецького уряду.

Але Україна знов покликала його. У 1920 р. група українських діячів звернулася до нього з проханням підтримати входження до Ліги націй. Вже 24 листопада гетьман подав Генеральному секретареві Ліги націй Е.Драммонду меморандум про включення України до цієї спілки народів. Але, оскільки керівництво УНР подало окремий документ, значна частина якого була присвячена спростуванню права гетьмана говорити від імені України, ця дипломатична акція взагалі зірвалася.

Вагомість постаті П.Скоропадського в еміграції засвідчувалась неодноразовим зверненням до нього європейських газет і навіть кампанією критики з боку демократичного українського та великодержавного російського таборів. Але на співробітництво з ним пішла українська хліборобсько-демократична партія, її лідери. В.Липинський, С.Шемет, а також О.Скорогис-Иолтуховський, Д.Дорошенко, М.Тимофій, які разом склали новий, хліборобсько-демократичний рух. Ідеологія його знайшла виклад у «Листах до братів-хліборобів» В.Липинського, а організаційне оформлення не партійного, а скоріш орденського характеру — в Українському союзі хліборобів-державників, заснованому у 1920 р.

Згідно планів В.Липинського, гетьман мав бути прапором цього руху, увійти як рядовий член до ради присяжних УСХД, а влада могла перейти йому лише у Києві, після звільнення України¹¹. Проте Скоропадський не міг задовольнитися такою суто парадною роллю, бажав стати реальним керівником і мати вирішальний вплив на провід в русі, і

напередодні смерті В.Липинського, у 1929-1930 рр., відбувся розрив між засновником і лідером УСХД та гетьманом. Ставши справжнім керівником гетьманського руху після 1931 р., коли він перетворився на Союз гетьманців-державників, Скоропадський усім своїм життям і смертю у квітні 1945 р. довів, що був гідним політичним діячем. Головною його метою було єднання українців задля досягнення заповітної мрії — вільної, незалежної України.

¹ Див. Модзалевський В.Л. Малоросійський родословник. — Т. IV. — П. — Київ, 1914. — С. 661, 675; Пришак О. Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія) // За велич нації. — Львів, 1938. — С. 150-168; з тих пір неодноразово перевидавалася, у тому числі окремим виданням, останній раз — Останній гетьман // Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945. — К., 1993. — С. 179-197. Про їх роботу з архівними документами див.: ЦДАК, ф. 856, оп. 2, спр. 10, арк. 3, 22, 23; спр. 21, арк. 10, 15; ЦДАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 31, 37, 42, 43, а також статтю автора цієї публікації «Павло Скоропадський як дич архівної справи (до правомірності формулювання питання)» // Архіва і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921). — К., 1998. — С. 166-185.

² Див.: Догенга С. Скоропадщина. — Варшава, 1934. — 174 с.; Покутський П. Панська отаманія. — Львів, 1937. — 107 с.

³ Див., зокрема: Королішин М. Діяльність гетьмана Павла Скоропадського під час другої світової війни (Фрагмент спогадів) // Останній гетьман. — С. 262, де йдеться про нібито відхилення П. Скоропадським пропозиції царя зайнятися політичною діяльністю у державній думі, через що Скоропадського було покарано — звільнено з флігель-ад'ютантів і переведено командиром Фінляндського драгунського полку. Насправді ж і на цій посаді він залишився флігель-ад'ютантом царя, а названий полк був однією з єдиних частин російської армії.

⁴ Цит. за: Левицький В. Українська держава-путь. — Львів, 1933. — С. 151.

⁵ Догенга С. Скоропадщина. — Там докладно цитовані спогади діячів гетьманату ген. В. Залеського, М. Могилянського, П. Чубинського; генералів, близько знайомих із Скоропадським: П. Вангеля, В. Гурка, А. Денкіна, П. Краснова, герцога Г. Лейхтенбергського, Р. Гуля, І. Наживина, В. Станкевича. Але спосіб цитування не був науковим, скорш публіцистичним, допускалися значні перекручення тексту.

⁶ Винниченко В. Відродження нації. — Т. 2-3. — К. — Відень, 1920. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. — Відень, 1921. — Т. 1-3; Григорів Н. Українська боротьба за державу в роках 1917-1920. Чому українці не вдержали своєї держави. — Скредтон-па, 1934.

⁷ Див. майстерний соціально-культурний портрет П. Скоропадського: Пеленський Я. Передмова. Спогади гетьмана Павла Скоропадського // Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ, Філадельфія, 1995. — С. 14-15.

⁸ ЦДАК, ф. 1219, оп. 2, спр. 252, арк. 24 зв. 26.

⁹ ЦДАВО, ф. 4547, оп. 1, спр. 1, арк. 144-146.

¹⁰ Пономарьов В. Останній малоросійський гетьман // Генеза. — № 1(4). — 1996. — С. 198-200.

¹¹ Див.: Денікин А.И., фон Лампе А.А. Трагедия Белой армии. — М., 1991. — С. 10, 21.

¹² Див.: Мери Вейо. Карл Густав Маннергейм — маршал Фінляндії. — М., 1997. — С. 108-109, 117-120, 124-128 та далі.

¹³ Скоропадський П. Спогади. — К., Філадельфія, 1995. — С. 144.

¹⁴ Липинський В. Вступне слово // Збірник Хліборобської України. — Т. 1. — Прага, 1931. — С. 5.

¹⁵ Його ж. Комунікат. — Там само. — С. 17.

Олександр Копиленко

Організація влади та законодавство Української Держави

Нинішній ювілей відкриває широкі можливості для всебічного, а головне — неупередженого дослідження державотворчої спадщини гетьмана П. Скоропадського.

Як відомо, його постать і діяльність викликали неоднозначну, здебільшого негативну реакцію тих, кого зараз ми називаємо видатними діячами Української революції, що закономірно відбулося у «класичних» творах того періоду, зокрема В. Винниченка, П. Христюка. На жаль, звертаючись сьогодні до цих та інших подібних праць, ми ризикуюмо свідомо чи несвідомо перенести у сьогодення й старі твори, старі оцінки, які не зовсім точно відбивають істину.

Так, досить поширеною була точка зору, за якою гетьман виступав як монарх. От, наприклад, що написано у досить відомій праці А. Яковліва «Основи Конституції УНР.» (Париж, 1935): «Переворот, який стався на Україні 29 квітня 1918 р., основно змінив форму державного ладу: замість УНР була утворена монархічна Українська Держава на чолі з абсолютним монархом, який називав себе «Гетьманом всієї України». Подібні оцінки, на жаль, можна знайти навіть у деяких сучасних дослідників.

У «Відродженні нації» Винниченко вказує на те, що деякі українські політичні сили запропонували розглядати гетьмана як «тимчасового президента» України. Мусимо визнати, що, незважаючи на певну специфіку, наприклад, звернення «ясновельможний пан гетьман» та інші деталі, що мали символізувати повернення до традицій і національний характер української держави, це означення досить точно характеризує сутність гетьманства. Слід звернути увагу й на заяву Ради Міністрів Української Держави від 10 травня 1918 р.: «Гетьман не думає стати самодержцем. Назва Гетьман не втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної і вільної України. Стоячи на чолі українського правління, гетьман тим самим відновляє й закріплює в народній свідомості думку про невідбраний народній й козацькій вольності».

Поява гетьмана, підкреслювалося в цій заяві, «положила початок нової епохи в історії державного життя України». До певної міри це справді було саме так, оскільки парламентська республіка в особі Центральної Ради в тих екстремальних умовах показала свою повну неспроможність, і тому швидко природно, що їй на зміну прийшла «сильна влада», озброєна ідеєю забезпечення порядку в державі. Проте було б перебільшенням ставити знак рівності між президентством (тим більше, що цей термін тоді не здобув загального визнання) і гетьманством. Режим Скоропадського можна розглядати лише як перший крок на шляху переходу від парламентської до більш ефективної моделі організації влади.

Як зазначав сам Скоропадський у своїх «Споминах», спочатку він «не думав про відновлення на Україні гетьманства, а тільки про дуже коротку диктатуру на час, поки владяться сформувані іншу, більш помірковану владу», але